

BALÁZS FEKETE: PARADIGMS IN MODERN EUROPEAN
COMPARATIVE LAW (OXFORD: HART PUBLISHING 2021)

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.2.08>

Fekete Balázs szintetizáló, közel két évtizednyi kutatás eredményeit összegző monográfiája az elmúlt évben jelent meg, aktualitása ugyanakkor nyilvánvaló. Az összehasonlító jogtudomány, illetve általában a modern komparatiztika talán sosem volt olyan jelentőségteljes, releváns, mint napjainkban, amikor megannyi reform körébe vont jogágban található hivatkozást külföldi példákra, melyek hazai átültetése során figyelmen kívül marad mindaz a történeti, dogmatikai és társadalmi fejlődés, mely megelőzte az adott jogterület fejlődésének aktuális állapotát. A kötet kapcsán számos kettősség jelentkezik, az mind a bölcsészeti-, mind a társadalomtudományok művelői számára hasznosnak tűnik, s – mint arra később kitérek – ez a binaritás megjelenik számos, technikai kérdés kapcsán is. Fontosabb ugyanakkor, hogy milyen ez a történet, amit a szerző elmond.

Nem véletlen, hogy a modern nemzetállamok kialakulásával egyidejűleg jelent meg az igény arra is, hogy egymásról tudjanak, s e politikai és jogi formák kialakulását követően nem sokkal, hozzávetőleg egy évszázaddal ezelőtt, vált jelentőssé a történetírásban is az összehasonlító módszer. Első művelői mások mellett Marc Bloch és Otto Hintze voltak, s éppen 1918 után érezhető a módszer első felfutása, mivel ez volt az az időszak, amikor a modern értelemben vett nemzetállami berendezkedés első világháború utáni időszakában érzékelhetővé vált. Tomka

Béla egy tanulmányában¹ az 1945 utáni impulzusokat emeli ki (pl. integráció, tömegkultúra) az összehasonlító módszer történettudományi alkalmazása kapcsán, álláspontom szerint hasonlóak már 1918–1920 után is léteztek, csak míg Tomka esetében inkább a totális rendszerektől való ijedtség és rossz tapasztalat, 1918 után sokkal inkább a függetlenedés és a régi rendszerrel való szakítás utáni káosz szülte az igényt arra, hogy ismerjük a másikat.

A kötet – mint arra később kitérek – nem „a” történet, hanem „egy” történet, méghozzá az összehasonlító módszer jogi alkalmazásának története. így kézenfekvő, hogy a vizsgált monográfiában megfogalmazott állításokat, magát a történetet egy-egy jelentős, a komparatiztika területén releváns szerző szempontjával vessük össze.

Durkheim megközelítésében a nemzetek összehasonlítása annak a „komparatív folyamatnak a kiterjesztése, amely minden társadalmi elemzés alapja”, ahogy Tomka idézi. A történeti összehasonlítás szükségszerűen megjelenik valamilyen formában minden tudományos munkában, akár implicit módon is, amennyiben értékítéletet mond, s ezáltal feltételezi valamiféle objektív mérce meglétét.

Tomka definíciója szerint „a történeti összehasonlítás két vagy több, különbö-

¹ TOMKA Béla: „Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek” *Aetas* 2005/1–2. 243–258.

ző kontextusból származó múltbeli társadalom explicit és rendszeres szembeállítására vagy abból a célból, hogy meghatározza és magyarázza hasonlóságait és eltéréseit, vagy azért, hogy ezenfelül a társadalmak fejlődésére vonatkozó hipotéziseket alkosson, s a tudományos elméletek érvényességét vizsgálja”.² Tomka szerint továbbá nem tekinthető klasszikus történeti összehasonlításnak az azonos társadalom különböző időpontban történő ismertetése és összevetése.

Összehasonlítani korokat, társadalmakat vagy akár jogrendszereket ugyanakkor több okból, több funkcióval is lehet. Az analitikai funkció elsődlegesen a társadalmakra vonatkozó megállapítások érvényességét vizsgálja. E módszerrel vizsgálhatjuk egy ok és egy okozat kapcsolatát, amennyiben megvizsgáljuk, hogy az okozat a történelem során létrejött-e más okból kifolyólag, illetve hogy az ok jelen volt-e okozat nélkül. Bár ennek lehet kísérleti jellege, ezt megismételni kontrollált és változatlan körülmények között nem tudjuk. Fekete Balázs számára az összehasonlítás egyik bójája Kuhn elmélete, különös tekintettel a paradigmaváltás kérdéskörére (14. o.), amely kétségtelenül ideális ahhoz, hogy az egyébként széthúzásra alapot adó témát egy mederben tartsa, s kijelölje azt a fókuszot, amely mentén haladni kell, vagy inkább: szükséges.

A leíró összehasonlítás alapja, hogy a más társadalmakkal való összehasonlítás nélkül nem lehet a vizsgált társadalom jellegzetességeit felmérni. E körben különösen releváns, hogy milyen összehasonlítási egységet választunk, s arra is figyelmet kell fordítani, hogy a másik

társadalom ne csupán kontrollcsoportként jelentkezzen. Az eltávolító összehasonlítás lényege, hogy egyfelől a megszokottól eltérő perspektívát tud nyitni, másfelől hozzájárulhat a tudományos szempontok érvényesüléséhez az értékelés során.

A kutató valójában bármely módszert is alkalmazza, vezérelve kell legyen, hogy a módszer vagy a kiválasztott egységek jellege, de akár csak az időszak is az előzetesen meghatározott célkitűzést szolgálja. Sokszor egyébként már az is összehasonlítást követel, hogy hasznos-e a későbbi összehasonlítás.

Az összehasonlítás egységeinek több szempontnak is meg kell felelniük. Fontos eldöntendő kérdés, hogy milyen (társadalmi, illetve területi) egységeket akarunk összehasonlítani, ahogy az is, hogy milyen időbeli intervallumban. Fontos továbbá az is, hogy az összehasonlításnak mi a célja. Külön kiemelendő a szkepticizmus önálló egységben tárgyalása (81. o.), mely a XXI. századi (jog)tudományi gondolkodásának egyik sarokköve. Jelen korunkban, amikor kétségtelenül számos korábbi paradigma megdőlt, vagy már rég megdőlt, jó tudni, hogy miként lehet adaptálódni a megváltozott körülményekhez. Pontosabban: milyen adaptációs formák léteznek, hiszen a szerző nem jelöli meg, hogy melyik a „jó” forma, csak az olvasó elé tárja, hogy mik voltak.

Fekete Balázs legújabb kötetében a fentieket akként alkalmazza, hogy nem az összehasonlító jog történetét írja meg, hanem – bevallottan – „csak” egy történetét adja a diskurzusnak, tehát nem valamely módszertani rész szerint halad, hanem a nagy egészről törekszik képet adni. Elismeri, hogy miként az összehasonlítás módszerének több oka, több cél-

² TOMKA (2. lj.) 2005, 245.

ja lehet, úgy a története is több aspektusból vizsgálható, melyek közül ő egyet ragad meg.

Kiindulópont a bevezetőben, hogy az összehasonlítás mint módszer az oktatásban kevés szerepet kap, holott a komparatív kutatások és ezek eredményeinek az oktatásban való leképződése valamennyi társadalomtudomány számára kiemelkedők. Tomka is kiemeli, hogy az ilyen jellegű kutatások segítenek a nemzetközi életbe való bekerülésben, illetve új horizontokat nyitnak. A jogtudomány számára éppen e nemzetközi beágyazottság indokolja az új impulzusok felvételét,³ amelyet az interdiszciplináris kutatások eredményeztek. Ahhoz, hogy e diskurzusban az elkövetkező generációk részt vehessenek, elengedhetetlen, hogy már az oktatás során találkozzanak ezzel a megközelítéssel.

Fekete alapvetően problémásnak látja a leíró lineáris megközelítést, mely szerint minden mindennel összefügg, egymásból következik és a (jog)történelem nem más, mint egymással oksági viszonyban lévő elemek evolúciója (2. o.). Ezt a megközelítést a XX. század második felében például Foucault is megkérdőjelezte, s e kérdésfeltevés a mai napig tart.

A kronológia ugyanakkor mint keret végigkíséri a kötetet, ennyiben a szerkezet szükségszerűen lineáris, de ez csak a vázat adja, melyet a szerző kellő változatossággal tölt ki. A bevezető részben az összehasonlítás korai történetiségét tárgyalja, méghozzá – szemben a jogtörténeti kutatások fősodrában tapaszt-

taltakkal – nem a Római Birodalom, hanem a görög poliszok világában kezdve az ismertetést (5. o.), amely döntés logikus. Szemben a római joggal, mely a birodalom valamennyi szegletében viszonylagos egységet képezett és gyakorlatilag a formakényszernek köszönhetően valamely intézménybe valamennyi polgárnak, lakónak, cselekedetnek, szerződésnek be kellett férnie, a görög világ lényegesen diverzebb volt. Ennek megfelelően az összehasonlítás szükségessége is hamarabb jelentkezett.

Véleményem szerint ezzel függ össze az a tény is, hogy a modern korban az összehasonlítás módszere a jogtudományban az Egyesült Államok jogtörténetében is fontos szerepet játszott (6. o.), mivel jogrendszerének változatossága talán éppen az egykori Hellas berendezkedéséhez hasonlítható (elismerve, hogy lényegesen több az eltérés, mint a hasonlóság).

A kötet első nagy fejezete Thomas Kuhn paradigmaváltás-elméletét illeszti a tudománytörténeti aspektus tárgyalásába. Fontos ez abból a szempontból is, hogy ha a komparatív kutatások szükségességét kívánja a szerző alátámasztani, illetve: az ilyen megközelítések szükségességét, akkor indokolt, hogy tisztázza alapállását a lineáris fejlődéshez való viszonytal. Meggyőződésem ugyanakkor, hogy ha a paradigmaváltás Kuhn-elméletét elfogadjuk, úgy nem vitathatjuk a fejlődés folyamatosságát sem. A kérdés sokkal inkább ott ragadható meg, hogy ez a fejlődés mennyiben organikus, mennyiben jön „alulról”, mennyiben szorítkozik a szükséges minimumra. Ugyanis ha a változást mintegy „felülről” kényszerítik ki, ha gyökeresen eltér attól az ívtől, mely addig feltűnt a horizonton, szükségszerűen törés fog jelent-

³ BÓDIG Mátyás – ZÓDI Zsolt: „Bevezetés” in BÓDIG Mátyás – ZÓDI Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudomány módszertani és tudományelméleti írások* (Budapest: MTA TK JTI-Opten 2016) 26.

kezni, mely törés alapjaiban eliminálja a fejlődési eredményeket.

Kuhn megközelítését a szerző a hivatkozott fejezet végén a jogi történetírás kontextusában is vizsgálja, mely üdvös abból a szempontból is, hogy – főleg a magyar – jogi historiográfia mindeddig képtelen volt kiszakadni a kronologikus leírásból, minden jogtörténeti eseményt társadalom- vagy politikátörténeti eseményhez köt, s nem tud vagy épp nem akar intézménytörténeti megközelítésben vizsgálni.⁴ Ebből fakadóan a jogtörténet – Magyarországon – a párhuzamosan létező intézmények vélt vagy valós kölcsönhatásait mindeddig nem vagy nem kellő figyelemmel vizsgálta, az oktatásnak pedig mindeddig részévé teljesen nem válhatott.

Utóbbi kapcsán ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a jogászképzés szerkezete, a bemeneti követelmények jellege és a megelőző évek csökkenő ismeretanyaga mellett a fiatal jurátusok első hónapjaiban egyfajta kiegyenlítés szükséges. Megjegyzendő az is, hogy az egyes stúdiumok közti megfelelő kommunikáci-

óval ez megkönnyíthető lenne, illetve Fekete Balázs ad egy további lehetséges választ arra, hogy miként lehet az elsőéves hallgatók számára a jogtudomány (tegyük hozzá: bármely társadalomtudomány) alapjait megérthetővé és megjegyezhetővé tenni: ha nem hagyjuk, hogy Mohamed koporsójaként lebegjen az információ, az adat, a megtanulandó tétel a levegőben, hanem biztosítjuk azt a lehetőséget, hogy kapcsolni tudja valamely más ország, nemzet jogához, társadalmához, gazdaságához.

A kuhni hatást taglaló fejezetet követi az első paradigma születését – főbb országoként – bemutató egység, melyben Fekete nemcsak az angol és a német korai fejlődést mutatja be, hanem mindazt, ami megelőzte az első paradigma kialakulását, valamint azt is, miként jelentkeztek az első kritikák, megkérdőjelezések. E szakasz tárgyalja azt is, hogy a jogtudományban milyen lehetőségek kínálkoztak a történeti és a komparatív módszerek ötvöztetésével.

Az ezt követő fejezetek a paradigmaváltások mint csomópontok mentén ismertetik a jelenkorig folyamatosan fejlődő jogi gondolkodást. Ezek közül szükségszerűen kiemelendő a jelenkori alapokat taglaló fejezet, figyelemmel arra, hogy napjainkban olyan új szempontok jelentkeznek az összehasonlításban, amelyek bő egy évszázaddal ezelőtt fel sem merültek volna. Ilyen például a jogi kultúrák sokszínűségének hatása a komparatív kutatásokra. Már-már axiomaszerű, hogy akár csak az alapjaiban viszonylag egységes európai jogrendszerekben is olyan markáns eltérések jelentkeznek országoként, amelyek az összehasonlítás alapjaira is hatással vannak. Ezen eltérések fakadhatnak akár mentalitásbeli, akár történeti okok-

⁴ Idesorolható például: MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet* (Budapest, Osiris 2020); MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet* (Budapest: Osiris 2007) Ezen kötetek bár kétségtelenül a korszakokon belül azonos szempontok szerint haladnak, de korszakhatárként olyan politikai eseményeket követnek, főként a XIX–XX. századi történelemben, melyek újabban már megkérdőjelezhetők. Törekvések vannak ugyanakkor ezen szemléletmód megváltoztatására, elsődlegesen az egyetemi oktatás körében, ld. például FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet* (Budapest: ELTE 2020), kérdéses ugyanakkor, hogy egy tankönyv alkalmas-e a szemlélet megváltoztatására és az évtizedek során kialakult gondolkodás megváltoztatására, vagy szükséges-e az egyetemi (esetleg: középiskolai) oktatási és számonkérési szemlélet módosítása.

ból is. Megjegyzendő, hogy e szempontok vizsgálatát a jogtudomány sokáig mellőzte. Kiemelendő – és a kötet nagy erénye – az 1945 utáni korszak összehasonlító jogtudományának mintegy katalógusa (97. o.), melyből a releváns, s bizonyos szempontból máig meg nem haladott szerzőknek a világ jogrendszeire irányuló csoportosítási törekvéseit tárgyalja a szerző, kiemelve azt a tényt, hogy nemcsak a jogot, hanem az arról való diskurzust és az összevetést is alapjaiban határozta meg a kétpólusú (álláspontom szerint sokkal inkább hárompólusú) világrénd kialakulása.

A kötet terjedelmét tekintve optimális, és összhangban a bevezetőben írtakkal, nem kívánt enciklopédiaként megjelenni, továbbá – minthogy mellőzi az olykor jellemző felülfogalmazásokat – lényegre törő. Több formátumban is elérhető, mára természetes, hogy akár e-könyvként is, bár a kiadó figyelemmel volt a konzervatív érdeklődők igényeire is, és nyomtatásban is megjelent. A szerkezet világos, átlátható, már a tartalomjegyzékből is látható, hogy a szerző a bevezető fejezetben foglaltakhoz tartva magát kívánt képet adni az összehasonlító jog történetének egy megközelítéséről.

Témáját tekintve a kötet véleményem szerint René David hetvenes években megjelent munkájához⁵ fogható, melylyel az összevetés annyiban mindenképp indokolt, hogy az összehasonlítás mint kiindulópont adott, a (nem jelentéktelen) különbség az, hogy míg Fekete munkája a módszer történetét mutatja be, addig David annak alkalmazását. A két szerző munkájának egymáshoz való viszonyát megmondani nem lehet ilyen rövid

idő távlatából, az ugyanakkor kijelenthető, hogy fontos értéket képvisel David munkájának további felhasználásához.

A tény, hogy ez a kötet angolul jelent meg, egyfelől üdvös, hiszen így a hazai (jog)tudomány egy komoly eredménye juthat el a széles (tudományos) közönséghez. Ez ugyanakkor annyiban hátrány is lehet, hogy a hazai felhasználása szűkebb körben valósul meg, így talán több időbe telik, mire a hazai (jogi) gondolkodás meghaladja a tisztán kronológikus megközelítést. Fekete Balázs munkássága ugyanakkor eddig is ismert volt idehaza, így, ha máshonnan nem, korábbi tanulmányaiból az érdeklődők megismerhetik a leíró kronológia meghaladottsága mögötti gondolatokat.

A kötet tehát vélelmezhetően fontosabb szerepet kaphat a jog- és általában a társadalomtudományok területén, ám felhasználása nem korlátozódik csupán ezekre. Ugyanakkor a modern kor olvasójának szemszögéből – utalva némileg a jogászképzés bemeneti követelményeiről írtakra – egy adalék.

Sok évvel ezelőtt jelent meg Nótári Tamás fordításában Cicero összes perbeszéde. A könyvbemutatón a kötetet néhai Zlinszky János professzor méltatta, aki mondandóját azzal kezdte, hogy amikor joghallgató volt, az ilyen fordításokra nem volt szükség, mert aki erre a pályára adta a fejét, az értelemszerűen folyékonyan és legalább jól beszélt és értett latinul. Generációm számára a latin nyelv oktatása már egyetemi szinten sem képes megadni azt a tudást, mellyel akár Cicero, akár más szerzők munkái eredetiben olvashatók és élvezhetőek.

A kötet kapcsán kiemelendő és egy esetleges második kiadás szempontjából megfontolandó észrevétel, hogy az idegen nyelvű idézeteket – gondolok itt

⁵ René DAVID: *A jelenkor nagy jogrendszerei* (Budapest: KJK 1977).

elsődlegesen a francia nyelvűekre (4. o.) – érdemes közölni a kötet elsődleges nyelvén, mivel bár a legújabb generációk számára nem feltétlenül okoz gondot több nyelv alapos és élő ismerete, a téma iránt érdeklődők számára hasznos lehet, ha nem törik meg a szöveg. Ez természetesen értelmezhető kisebbségi álláspontként is, ugyanakkor a (jog)tudomány inkluzivitásra törekvése szempontjából mindenképp fontos.

Összességében mindenképp izgalmas munka Fekete Balázs legújabb kötete, amely stílusát, fogalmazásmódját tekintve is illeszkedik a szerzőtől megszokottakhoz. Meggyőződésem, hogy nemcsak a szűken vett jogtudomány, hanem valamennyi társadalom- és bölcsészettudományi területen tevékenykedő kutató haszonnal forgathatja.

*Timár Balázs**

* Tudományos segédmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: *timar.balazs@tk.hu*.